

УДК 94.4

**ПОШИРЕННЯ ІНСТИТУТІВ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПІД ЧАС УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО РЕЖИМУ В ЗАКАРПАТТІ (1945-1950 роки)
EXTENSION OF SOVIET POLITICAL SYSTEM INSTITUTES DURING SOVIET STATE REGIME STATEMENT IN TRANSCARPATIA IN 1945-1950 years**

Пеца Д.Д.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена розкриттю механізмів поширення інститутів радянської політичної системи в Закарпатті та правової сутності цих інститутів у ході утвердження радянського державного режиму у 1945-1950 роках.

Ключові слова: Закарпатська область, радянське законодавство, партійно-державний апарат, ради депутатів трудящих.

Стаття посвячена розкриттю механізмів розповсюдження інститутів советської політичної системи в Закарпатті та правової сутності цих інститутів в процесі утвердження советського державного режиму в 1945-1950 роках.

Ключевые слова: Закарпатская область, советское законодательство, партийно-государственный аппарат, советы депутатов трудящихся.

The article is dedicated to the disclosure of soviet political system's propagation mechanisms in Transcarpatia and legal entity of these institutions in the process of soviet state regime affirmation in 1945-1950 years.

Key words: Transcarpatian region, soviet legislation, party-state apparatus, deputies soviets of workers.

Після входження Закарпаття до складу СРСР на його території почали впроваджуватися інститути політичної системи радянського режиму. Радянізація політичної системи здійснювалася в таких напрямках: а) зміцнення монопольної політичної сили – ВКП(б) шляхом «очищення» від ворожих елементів; б) втілення радянської політико-правової системи в області, у тому числі проведенням перших виборів союзного, республіканського і місцевого рівнів; в) заміна місцевого кадрового управлінського (партійно-державного) апарату через направлення до новоствореної області значної кількості керівних працівників; г) включення Закарпаття до адміністративно-територіаль-

ної системи УРСР, утворення в ньому нового адміністративно-територіального поділу; д) поширення на дану територію законодавства СРСР та УРСР

Встановлення політичної системи УРСР і СРСР в Закарпатті розпочалося не після набуття чинності Договору про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 року, а фактично з перших днів зайняття цієї території радянськими військами. У цьому процесі брало активну участь військово-політичне командування радянських військ, зокрема у формуванні так званих «народних комітетів», які по суті виступали вже у той час органами радянської влади на місцях. Слід підкреслити факт відсутності юридичного

забезпечення цього процесу, що загалом характерно для тоталітарного режиму.

Станом на січень 1946 р., коли відбувся обмін ратифікаційними грамотами урядів ЧСР і СРСР і 22 січня 1946 р. було створено Закарпатську область, у регіоні існували всі основні передумови для поширення на нього радянської політичної системи. По-перше, регіон пройшов першу хвилю масових репресій «політично не благонадійних» осіб - «зрадників», осіб чоловічої статі німецької і угорської національності. По-друге, в Закарпатті вже була сформована у загальних рисах радянська владна система, очолювана Народною Радою Закарпатської України, котра володіла також органами державного примусу (судами, прокуратурою, міліцією), що застосовували радянське законодавство.

У першу чергу, були розв'язані два питання – включення Закарпаття до адміністративно-територіальної системи УРСР та поширення на нього радянського законодавства.

Перше питання було вирішене 22 січня 1946 року, коли Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено подання Президії Верховної Ради Української РСР про утворення Закарпатської області з центром у м. Ужгороді [1]. За цим Указом до складу Закарпатської області були включені міста Ужгород і Мукачево та округи – Берегівський з центром в м. Берегові, Великоберезнянський з центром в с. Великий Березний, Воловецький з центром в с. Воловець, Воловський з центром в с. Волове (нині Міжгірський), Іршавський з центром в с. Іршава, Мукачівський з центром в м. Мукачево, Перечинський з центром в с. Перечин, Рахівський з центром в с. Рахів, Свалявський з центром в с. Свалява, Севлюський (нині Виноградівський) з центром у м. Севлюш, Тячівський з центром у с. Тячів, Ужгородський з центром у м. Ужгород і Хустський з центром у м. Хуст

Друге питання отримало вирішення 24 січня 1946 р., коли Президія Верховної Ради УРСР прийняла постанову про введення з 25 січня 1946 року на території Закарпатської області законодавства Української Радянської Соціалістичної Республіки. У такий спосіб на Закарпаття було поширено правову систему, основу якої визначала Конституція СРСР 1936 р. («Сталінська Конституція»).

У новоствореній області поступово формувалися радянські органи влади. У грудні 1945 року Політбюро ЦК КП(б)У затвердило склад виконкому обласної ради, членами якого були призначені І. Туряниця, Г. Шнчук, М. Куц, Д. Тарахонич, С. Вайс, Д. Бондаренко, М. Попович, І. Керча, І. Керечанин. 9 березня 1946 року облвиконкомом було прийнято рішення про перейменування сільських народних комітетів у сільські і селищні ради депутатів трудящих. За погодженням з окружками партії окружні народні комітети затверджували склад сільських і селищних рад, в тому числі голів, їх заступників, секретарів. Сімнадцятого травня 1946 року було ухвалено постанову «Про перейменування окружних і міських народних комітетів в окружні та міські ради». За погодженням з обкомом КП(б)У було затверджено склад виконавчих комітетів цих рад. Впродовж березня-травня 1946 року в Закарпатській області були утворені місцеві радянські органи державної влади в особі виконавчих комітетів, їх відділів і управлінь [2, с. 38-39].

Становлення монопольної політичної сили. За постановою ЦК ВКП(б) від 15 грудня 1945 р. Комуністична партія Закарпатської України влилася до складу ВКП(б). Зауважимо, що це відбулось до перетворення Закарпатської України в Закарпатську область – 22 січня 1946 р. Хоча ще в серпні 1945 р. секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов відсилав в Москву Йосипу Сталіну доповідну записку «Про комуністичну партію Закарпатської України». З неї дізнаємось, що КПЗУ складається з 13 окружних і 2 міських партійних організацій, в яких на 1 липня 1945 року нараховувалось 403 первинних парторганізацій із 4590 комуністами. У тому числі – 1994 переведених із членів комуністичної партії Че-

хословаччини, 2596 – знову прийнятих в 1944-1945 роках. За період з квітня по серпень 1946 р., коли тривало переведення членів КПЗУ до ВКП(б), або обмін партквитків - квитки членів ВКП(б) одержали 2448 колишніх членів КПЗУ, кандидатські - 186 чоловік. Всього - 2634 чоловік. Отже, близько 57% членів КПЗУ 1945 р. не отримали квитків. Така масова чистка мотивувалася по різному. Одним відмовили за службу в угорській армії (681 чол.). Іншим інкримінувалось перебування в «інших ворожих партіях» (297 чол.), у тому числі 287 – в КПЧ, 4 – в угорській, 4 – у французькій, 2 – в канадській компартіях. 91 член КПЗУ звинувачувався як «нетрудовий елемент», за антирадянську поведінку після визволення – 173 чол., за пасивність в політичному житті – 234 чол., за вступ у партію з корисливих цілей – 136 чол. Поза ВКП(б) виявились 111 закарпатців, які вступили в партію ще у 1920-1926 роках, 107 – у 1925-1930 рр., 158 – у 1930-1937 рр., 107 – у 1938-1943 рр., 511 – у 1944 і найбільше – 1454 – у 1945 році [3, с. 86].

В області прискореним темпом розпочалося формування потужного адміністративного апарату. Позаяк останніх на вистачало на місці, то, на думку керівників КП(б)У, їх слід було надіслати з центру та інших регіонів Радянської України. Вже до 1 серпня 1946 р. в Закарпатську область прибуло 2725 відряджених працівників, з них 1134 направлялися за партійною номенклатурою на керівні посади. В результаті цього уже до кінця року в області було замінено 7 секретарів окружкомів партій, її голів міських і окружних виконавчих комітетів, 8 їх заступників [4, арк. 12-18].

Нова модель державно-партійного управління, крім іншого, відзначалася надзвичайним рівнем централізації. Приклад цього – у 1946 р. в Ужгороді було створено Палац піонерів та школярів, але штатний розпис на нього повинна була затвердити штатна комісія Ради народних комісарів СРСР – уряду Радянського Союзу у м. Москві [5, с. 25].

Проведення перших радянських виборів. У період Чехословацької Республіки населення регіону брало участь у демократичних виборах на багатопартійній основі до обох палат парламенту та в місцевих виборах (до місцевих представництв).

Наприкінці 1945-початку 1946 рр. у зв'язку з підготовкою та проведенням виборів до Верховної ради СРСР 10 лютого 1946 р. була здійснена масштабна військово-чехістська репресивно-каральна акція. У листопаді 1945 р. М. Хрущов інформував московське керівництво, що ЦК КП(б)У спеціальною постановою визначив конкретні заходи, щоб «упродовж зимового періоду остаточно розгромити і знищити націоналістичні банди та оунівське підпілля». Йшла концентрація військ. Територія та населені пункти Житомирської, Рівненської, Кам'янець-Подільської, Волинської, Дрогобицької, Тернопільської, Чернівецької та Закарпатської областей були блоковані військами Прикарпатського та Львівського військових округів. Від 10 січня 1946 р. у всіх селах розташовувалися постійні військові гарнізони – пересічно 25-100 бійців, а в районах – 2,5 тисячі [6, с. 397].

Ще до утворення області, від листопада 1945 р. Народна Рада Закарпатської України спрямовувала пропагандистський апарат на підготовку до виборів. До складу 663 виборчих комісій було включено 4 865 чоловік, у тому числі 1351 член єдиної в області Комуністичної партії. На допомогу місцевим партійним і державним органам в організації підготовки до виборів з Москви та Києва було надіслано в Закарпаття понад 100 працівників. Внаслідок проведеної організаційної і агітаційної роботи вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 року «пройшли організовано і на високому політичному рівні». У них взяло участь 99,95% усіх виборців. За кандидатів до Ради Союзу Верховної Ради СРСР проголосували 95,8%, до Ради Національностей – 92,1%. У підсумкових звітах говориться, що під час виборів трудящі Закарпаття «продемонстрували таку небачену політичну активність, якої в нашому краї

ніколи не було, та й не могло бути при буржуазно-капіталістичному ладі» [7, с. 40].

Агітаційну діяльність проводила одна партія, чотирьох її функціонерів було висунуто і обрано депутатами Верховної Ради СРСР: І. І. Туряницю – секретаря обкому і голову облвиконкому, І.М. Ваша – начальника Управління НКДБ по області, В.П. Русина – голову обласного суду, Г.І. Петрище – жінорга Волівського (Міжгірського) окружного партії.

Радянська версія виборчої кампанії засвідчила неприйняття її виборчим корпусом. Архівні матеріали правоохоронних органів дозволяють зробити відповідні висновки.

Так, учитель Мукачівської СШ Ф. Штефуцко у колі знайомих роздумував: «У Радянському Союзі нема демократії, депутатів висуває не народ, а партія. Народ не питають, а висувають таких кандидатів, які потрібні партії. Так що наш лад деспотичний, а не демократичний, він не відрізняється від кріпосницької системи...». Його земляк Шинка Іван, про висуванців був тієї ж думки: «Як тільки від Закарпатської України виберемо своїх депутатів, то вони поїдуть у Москву на засідання, їх там одягнуть, узують і видадуть гроші. Тому вони і будуть слухати все те, що їм скажуть, а з нас, як тільки проголосуем, знову будуть брати гроші, м'ясо, інше. Правда, про це говорити не можна, бо руські прислали до нас свою безпеку, яка вже забрала багатьох наших кращих людей». В с. Залузжя Мукачівського округу в розмові з односільчанами Іван Дудинець мав необережність сказати таке: «Якщо б це була воля народу, то не посилали би на кожні десять хат агітатора. Це не воля народу, а просто силою заставляють народ голосувати за комуністів». Мукачівчанки Єлизавета Балог і Ольга Зубанич заявили агітатору: «Нас ваше голосуван-

ня не цікавить. Ми роздягнені, роззуті і сидимо голодні. Ось якби нас забезпечили роботою і всім необхідним, то з радістю би пішли на вибори...». Після війни економічна ситуація була справді дуже складною. Не вистачало найелементарнішого. Не випадково деякі стали шукати кращої долі у сусідніх державах. Так, від 22 вересня до 30 жовтня 1945 р. при спробі перейти кордон між СРСР і Чехословаччиною було затримано 601 чоловіка [8, арк. 9].

Разом з тим сьогодні відомі і факти, що ставлять під сумнів «єдність партії з народом». У ряді сіл з угорським населенням виборці знищували бюлетені. Так в с. Добронь 107 мешканців повіривали прізвища кандидатів із бюлетенів. На виборчій дільниці № 31 с. Гайдош із загальної кількості 385 чоловік за вписаних кандидатів голосувало лише 117. В цілому по Ужгородському округу за кандидата І.М. Ваша проголосували 77% виборців.

У серпні 1946 року восьма сесія Верховної Ради Української РСР першого скликання прийняла Закон «Про доповнення ст. 18 Конституції Української РСР» у зв'язку із створенням Херсонської та Закарпатської областей. Перші вибори до Верховної Ради УРСР у Закарпатті були призначені на 9 лютого 1947 року. Зрозуміло, що і цього разу висування кандидатів, як і самі вибори, проходили на безальтернативній основі (було обрано 9 осіб, у тому числі І. Туряницю).

21 грудня 1947 року було проведено вибори до місцевих Рад депутатів трудящих. З числа робітників, селян, трудової інтелігенції було обрано 7677 депутатів [9, с. 3].

Проведення перших виборчих кампаній у Закарпатті за радянськими зразками означало квазілегітимізацію в цьому регіоні політичної системи СРСР, в основі якої функціонувала єдина керівна політична сила.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Указ Президиума Верховного Совета СССР об образовании Закарпатской области в составе Украинской ССР // Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. – № 2. – 1946. – Ст. 14.
2. Нариси історії Закарпаття. Т. 3 / Ужгородський держ. ун-т; Інститут карпатознавства / І.М. Різак (голов. ред.). (1946-1991). – Ужгород : Закарпаття, 2003. – 648 с.
3. Макара М.П. Початок змін етнополітичної структури населення Закарпаття (кадровий зріз) / М.П. Макара // Carpatica-Carpatika. Ужгород. – 1995. – Вин. 3. – С. 84-92.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Ф. 1, он. 75, од. зб. 69, арк. 12-18.
5. Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України. Доповіді і резолюції. – Ужгород: Вид-во Народної ради, 1944. – 56 с.
6. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп. ред.). – К. : Наук, думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.
7. Нариси історії Закарпаття. Т. 3 / Ужгородський держ. ун-т; Інститут карпатознавства / І.М. Різак (голов. ред.). (1946-1991). – Ужгород : Закарпаття, 2003. – 648 с.
8. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 75, од. зб. 28, арк. 9.
9. Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України. Доповіді і резолюції. – Ужгород : Вид-во Народної ради, 1944. – 56 с.